

2. TEMPERAMENT, INTELIGENCE, CHARAKTER

TEMPERAMENT

Pojmem temperament označujeme v současné psychologii ty **psychologické charakteristiky** osobnosti, jež jsou **vrozené (dědičné)**, můžeme u nich identifikovat biologický základ a týkají se dynamické, nikoli obsahové stránky chování a prožívání.

Temperamentové vlastnosti lze rozdělit do čtyř základních kategorií:

1. Aktivační úroveň: charakterizuje ji **intenzita reakcí, jejich stabilita a vyrovnanost**. Do této kategorie patří:

- **Intenzita reakcí**, která je pro **daného člověka typická**, bez ohledu na podněty, které ji vyvolaly, a **přiměřenost reakcí** na vyvolávající podněty.
- **Stabilita a vyrovnanost aktivity**, případně sklon k výkyvům v této oblasti.
- **Rychlost, osobní tempo**, které se neprojevuje jenom v chování, ale i v oblasti psychických procesů, jež probíhají ve vědomí. Důležitou charakteristikou je **impulzivita a bezprostřednost reakcí**, tendence reagovat na jakýkoli podnět okamžitě a bez zaváhání, nebo naopak opatrně a s delšími prodlevami.

2. Emoční prožívání: jeho **intenzita, stabilita a vyrovnanost**, ale i převládající ladění.

- **Intenzita emocí**, která je pro **daného jedince typická**, bez ohledu na charakter podnětů, které je vyvolaly.
- **Emoční vzrušivost a reaktivita**, citlivost k vnějším podnětům.
- **Stabilita a vyrovnanost citových prožitků** či naopak, **sklon k emoční labilitě**, kolísání a proměnlivosti emočního ladění.
- **Převažující emoční ladění**, **sklon k pozitivním či negativním emočním prožitkům**, dispozice reagovat úzkostí a strachem, nebo vztekem spojeným s agresivitou.

3. Percepční citlivost lze chápat jako **vnímavost k různým, vesměs vnějším podnětům**. Souvisí se **snadností upoutání pozornosti těmito podněty**, s vrozenou tendencí vycházející z orientačně pátracího reflexu.

4. Temperamentově podmíněná regulace spočívá v **aktivaci či tlumení**, v chování vedoucím k přiblížení či ke stažení, které souvisí se základním hodnocením dané situace. Jde o regulační působení, které není

ovládáno vůlí. Tato funkce, která se projevuje **udržením pozornosti a modulací emočního prožívání i chování**, zbavuje jedince naprosté závislosti na vnějších podnětech již v raném věku.

TEORIE TEMPERAMENTU GERARDA HEYMANSE A ENNA DIRKA WIERSMY (Gerard Heymans, Enno Dirk Wiersma, 1906)

Temperament má **tři složky**:

1. **Emocionalita** – emoční vzrušivost projevující se přiměřeností emoční reakce, tj. její **silou a přítomností nebo nepřítomností**.
2. **Aktivita** – aktivní či pasivní **vztah k práci, k trávení volného času, k závazkům** (plní je okamžitě, odkládá plnění) atd.
3. **Primární nebo sekundární funkce** – převažující **primární funkce** znamená **okamžitou a silnou reakci** a současně její **rychlé odeznění**, zatímco převládající **sekundární funkce** znamená **počáteční slabou reakci**, jejíž **síla postupně narůstá a dlouho doznívá** i potom, co již podnět přestal působit. Primární funkce se vyznačuje impulzivností a je charakteristická pro extraverty, zatímco sekundární funkce se vyznačuje vytrvalostí a uzavřeností a je charakteristická pro introverty.

KRETSCHMEROVA KONSTITUČNÍ TYPOLOGIE TEMPERAMENTU (Ernst Kretschmer, 1921)

Německý psychiatr **Ernst Kretschmer** se zabýval souvislostí **typu temperamentu a tělesné konstituce**.

Jeho typologie rozlišuje **tři základní varianty**:

1. **Pyknický typ**, jehož představitelem je člověk **nevysoké postavy, se sklonem k hromadění tuku**, s větší hlavou a břichem, s kratšími končetinami, jemu odpovídá **temperamentový typ zvaný cyklotymní**. Takoví lidé bývají **realističtí, otevření**, se zájmem o okolní svět, **přizpůsobiví se sklony k požitkářství**. Pro jejich emoční ladění je typická veselá nebo smutná nálada, jejich reakce bývají jednoznačné a srozumitelné, obvykle přiměřené podnětům, které je vyvolaly.
2. **Astenický typ** je **útlý a štíhlý, až hubený, s malou hlavou a dlouhými, štíhlými končetinami**, vyšší postavy. Jemu odpovídající **temperamentový typ je označován jako schizotymní**. Schizotym je složitější osobností, jejíž **prožívání kolísá** mezi dráždivostí a lhostejností, **přecitlivělostí a emočním chladem**. Tito lidé bývají **uzavření, nedrušní, bez většího zájmu o okolní svět**, vážní, podivínští a nepřizpůsobiví. Jejich **reakce** nebývají vždycky jednoznačné a srozumitelné, občas se zdají být **nepřiměřené podnětům, které je vyvolaly**.
3. **Atletický typ** má **silnou kostru a dobře vyvinuté svalstvo**. Jemu odpovídající temperamentový typ se nazývá **viskózní**. Je charakteristický **pomalostí, důkladností** až rigiditou, nedostatkem kreativity

a fantazie. Tito lidé mají tendenci **uvažovat a jednat stereotypně**. Jejich emoční projevy se pohybují v rozmezí tendence **k výbušnosti a netečnosti**.

CLONINGERŮV NEUROBIOLOGICKÝ MODEL TEMPERAMENTU (Robert Cloninger, 1994)

Robert Cloninger ve svém přístupu ke studiu temperamentu přijímá obecně sdílené stanovisko, podle něhož temperament představuje ty složky osobnosti, jež jsou dědičné, týkají se emocionality, jsou vývojově stabilní a neovlivnitelné sociokulturním učením. Neurobiologickým základem temperamentu je podle Cloningera limbický systém (amygdala, hypothalamus, striatum), přičemž individuální rozdíly v jednotlivých temperamentových dimenzích jsou spojeny s aktivitou odlišných systémů neurotransmiterů.

Cloninger rozlišuje **čtyři temperamentové dimenze**:

1. **Vyhledávání nového** (*novelty seeking*) – vyjadřuje tendenci k vyhledávání nových a silných zážitků. Takoví lidé bývají **zvědaví, aktivní, impulzivní, neukáznění a riskující, nesnášejí jednotvárnost** a rádi se angažují v činnostech, které jim mohou přinést vzrušující zážitky. Na **opačném konci** tohoto spektra jsou lidé, kteří jsou **opatrní a rigidní, dávají přednost klidnému stereotypu** a o nové ani příliš vzrušující zážitky nestojí, spíše se jim snaží vyhnout.
2. **Vyhýbání se poškození** (*harm avoidance*) – se projevuje **zvýšenou opatrností, nedůvěřivostí** a tendencí vyhýbat se jakýmkoli nepříjemnostem. Lidé se zvýšeným sklonem vnímat ohrožení bývají **pesimističtí, bojácní, opatrní, neprůbojní a plaší**. Na **opačné straně** spektra jsou lidé **optimističtí, důvěřiví, uvolnění, průbojní a vitální**, kteří obvykle mívají i dostatečnou sebedůvěru. Vzhledem k tomu, že dobře snášejí hrozící nebezpečí, nebo si jej vůbec neuvědomují, mají však sklon k nekorigovanému a někdy i **rizikovému chování**.
3. **Závislost na odměně** (*reward dependence*) – vyjadřuje **míru potřeby příjemných zážitků**. Takoví lidé bývají sociabilní, mají tendenci chovat se tak, aby je **ostatní akceptovali, chtějí být pozitivně hodnoceni**, a proto se snaží dělat to, co je považováno za žádoucí. Na **opačné straně** spektra jsou lidé, jejichž snížená potřeba pozitivní zpětné vazby se u nich projevuje **sociální odtazitostí, rezervovaností a lhostejností k reakcím okolí**.
4. **Míra vytrvalosti a stability** (*persistence*) – projevuje se **stálostí určitého směřování bez ohledu na případnou frustraci**, únavu či jiné negativní podněty. Takto disponovaní lidé bývají **pilní, perfekcionističtí, mají sklon pracovat až do úpadu** a podávat nadměrný výkon, dokáží odolávat různým rušivým a nepříjemným vlivům. **Nedostatečná vytrvalost** se projevuje **nestálostí, lhostejností, leností** a snadnou rezignací na výsledek.

INTELLIGENCE

Mentální výkony člověka, ale i chování zvířat v problémových situacích, kdy je třeba dosáhnout určitého cíle určitými prostředky, které mají být stanoveny nebo objeveny, mají něco společného, jakousi schopnost účelně, adaptivně se chovat. Tuto obecnou schopnost nazval již v minulém století filozof a sociolog Herbert Spencer inteligencí.

Velmi obecně lze **inteligenci** definovat jako **individuální úroveň a kvalitu myšlenkových operací**, která se **projevuje při řešení rozmanitých problémů**, od běžných každodenních úkolů, přes řešení nezvyklých praktických situací, až po vysoce teoretické abstraktní otázky. Intelligence se tedy **vztahuje k úrovni poznávacích schopností**, která se projevuje v nejrůznějších situacích.

Robert Sternberg zjistil, že lidé obvykle připisují **intelligentním lidem tři kategorie schopností**:

1. **Praktická schopnost řešit problémy**, jejíž součástí je **logické a přesné myšlení**, schopnost **nacházet souvislosti mezi myšlenkami** a vidět každý problém z různých hledisek.
2. **Verbální schopnosti**, k nimž patří **pohotovité vyjadřování, bohatá slovní zásoba**, schopnost číst s hlubokým porozuměním atd.
3. **Sociální kompetence**, jejíž podstatou je **tolerantní akceptování druhých lidí**, schopnost **připouštět své vlastní omyly** a zájem o dění ve světě.

Od začátku dvacátého století se v psychologii uplatňuje **měření inteligence pomocí testů inteligence**. Úroveň inteligence je vyjadřována **inteligenčním kvocientem (IQ)**, který je **poměrem mentálního a chronologického věku**: mentální věk vyjadřuje úroveň dosaženého mentálního (intelektového) vývoje, chronologický věk je kalendářní věk daného člověka.

$$\text{IQ} = \frac{\text{mentální věk}}{\text{chronologický věk}} \times 100$$

THORNDIKEOVA TEORIE INTELLIGENCE (Edward Lee Thorndike, 1920)

Thorndike rozlišil **tři složky inteligence**:

1. **Konkrétní inteligence** – schopnost **chápat vztahy mezi objekty a manipulovat s nimi**, vázaná především na obrazově názorné myšlení.

2. **Abstraktní inteligence** – schopnost **chápat a operovat s verbálními a jinými symboly**, opírající se především o pojmově **logické myšlení, matematické myšlení** a další formy vysoce abstraktních operací.
3. **Sociální inteligence** – schopnost **moudrého jednání v mezilidských vztazích**. V oblasti sociální inteligence se uplatňuje schopnost **přiměřeně posuzovat druhé osoby** a na základě tohoto posouzení **přiměřeně s druhými jednat** – obě tyto schopnosti nemusí být v souladu, neboť jsou jedinci, kteří vědí, jak správně jednat s druhými, ale nejsou toho schopni pro určité osobnostní bariéry, například pro výraznou introverzi. Sociální inteligence prodavače je poněkud jiná než sociální inteligence učitele nebo vojenského velitele.

STERNBERGOVA TRIARCHICKÁ TEORIE INTELIGENCE

Na přelomu 70. a 80. let 20. století se Robert Sternberg svou teorií komponent zařadil mezi významné představitele **kognitivního přístupu ke studiu inteligence**. Inteligence se podle Sternberga skládá ze **tří složek popisujících praktické aspekty chování**, které jedinci umožňují **úspěšně se přizpůsobit okolnímu prostředí**.

1. **Komponentová inteligence** – schopnost, kterou měří standardní inteligenční testy. Je **nezbytná pro získávání nových informací a pro jejich kritické vyhodnocování**. Zahrnuje ovládání **kognitivních postupů**, které umožňují **řešení obtížných teoretických problémů**.
2. **Zkušenostní inteligence** – projevuje se schopností **nacházet v nových a složitých situacích kreativní řešení**. Je zdrojem původních forem uměleckého vyjádření nebo spontánních vhledů při vědecké práci. Součástí zkušenostní inteligence je **soubor strategií a zautomatizovaných postupů**, které umožňují **rychlejší a efektivnější řešení nových problémových situací**.
3. **Kontextová inteligence** – schopnost **efektivně zacházet s okolním prostředím**. Lidé s dobrou kontextovou inteligencí umí **nacházet vhodné cesty**, což má rozhodující význam při **řešení praktických problémů**. Projevuje se především v reálných životních podmínkách, kde **plní tři funkce**:
 - a) **Adaptace čili přizpůsobení se proměnlivým požadavkům životního prostředí**.
 - b) **Přetváření prostředí** podle potřeb a představ daného člověka.
 - c) **Výběr nového prostředí**, pokud se původním podmínkám nelze přizpůsobit nebo je přetvořit.

GARDNEROVA TEORIE ROZMANITÝCH INTELIGENCÍ

Americký psycholog Howard Gardner publikoval svou teorii rozmanitých inteligencí roku 1983. Gardner předpokládá existenci **osmi typů inteligence**, které mají vlivem dědičnosti a prostředí u různých lidí odlišnou úroveň. U každé normální osoby by se však měly v určitém rozsahu rozvinout. Jednotlivé inteligence **na sebe vzájemně působí a jedna na druhé staví**, ale pracují jako poloautonomní systémy.

1. **Lingvistická inteligence** – zahrnuje schopnost rozumět řeči, mluvit, číst a psát.
2. **Logicko-matematická inteligence** – projevuje se při vědeckém myšlení, zejména při řešení logických problémů, odvozování důkazů a provádění výpočtů.
3. **Prostorová inteligence** – projevuje se dobrou orientací v prostoru a snadným vytvářením vizuálních představ.
4. **Muzikální inteligence** – uplatňuje se při zpěvu, komponování, dirigování či hře na hudební nástroje.
5. **Tělesně-pohybová inteligence** – schopnost užívat své tělo nebo jeho části k provádění cílevědomých a obratných pohybů.
6. **Intrapersonální inteligence** – schopnost rozumět sobě samému, chápat své myšlenky, emoce a činy.
7. **Interpersonální inteligence** – schopnost rozumět druhým lidem a mezilidským vztahům.
8. **Přírodní inteligence** – schopnost rozumět vzorcům, které se vyskytují v přirozeném světě přírody.

Gardner upozornil na to, že se **výuka a vzdělávání zaměřuje především na rozvoj lingvistické, logicko-matematické a prostorové inteligence**, které jsou podle jeho názoru v západní kultuře nejvíce ceněny. Zřejmě však je tomu tak ve škole, nikoliv však ve světě dospělých. Lidé pohybově či hudebně nadaní patří mezi celebrity současné západní společnosti, což se promítá i do finančního ohodnocení jejich výkonů. Jejich aktivity jsou ceněny mnohem víc než anonymní úsilí techniků, lékařů a dalších odborníků, kteří se opírají o jazykové, matematické či jiné rozumové schopnosti. Většina psychologů by ovšem souhlasila s Gardnerovým názorem, že chceme-li získat celkovou představu o možnostech daného jedince, měli bychom zkoumat nejen co nejširší spektrum jeho schopností, ale také společenskou a kulturní úroveň.

EMOCIONÁLNÍ INTELIIGENCE (Daniel Goleman, 1995)

S termínem **sociální inteligence** se do značné míry překrývá pojem **emocionální inteligence**, je to pojetí, které přisuzuje **emocím funkci poznávání zvláštního druhu** – Daniel **Goleman** se dokonce domnívá, že **emocionální inteligence je důležitější než inteligence kognitivní**, protože se **více uplatňuje v mezilidských vztazích**.

Emocionální inteligence má čtyři složky:

1. **Znalost vlastních emocí**, jejíž součástí je schopnost **vědomě rozpoznat cit** v okamžiku jeho vzniku, což usnadňuje rozhodování v důležitých osobních záležitostech.

2. **Zvládání emocí** tak, aby **odpovídaly situaci**. Jedná se o schopnost zklidnit vlastní rozčilení, setřást ze sebe pocit úzkosti, sklíčenosti či podrážděnosti.
 3. **Schopnost sám sebe motivovat – emoční sebeovládání** (odkládání odměny nebo uspokojení a také potlačování impulzivity) je základem jakéhokoli úspěchu.
 4. **Vnímavost k emocím jiných lidí** (empatie) úzce koresponduje se znalostí vlastních emocí. Empatičtí lidé jsou lépe než ostatní naladěni na jemné projevy toho, **co druzí lidé chtějí či potřebují**.
-

CHARAKTER

Psychologicky vzato, ať už je podstatou charakteru cokoli, má každý člověk charakter, charakter je univerzální psychologický fenomén, ať už ho chápeme jako vztah k hodnotám, jako projev osobní morálky nebo šířeji jako charakteristiku individuální osobnosti vůbec. V historii mívá však slovo charakter normativní význam, vyjadřuje výraznou, kladnou povahu, být charakterní zde znamená mít dobrou povahu.

GENETICKÁ TEORIE CHARAKTERU ROBERTA F. PECKA A ROBERTA J. HAVIGHURSTA (Robert F. Peck, Robert J. Havighurst, 1960)

Podle Roberta F. Pecka a R. J. Havighursta u každého člověka dominuje určitý typ charakteru, odpovídající úrovni morálního vývoje.

Typy charakteru:

- a) **Amorální charakter** – nedostatek ohledů na zájmy druhých lidí, kteří jsou chápáni jen jako prostředky k uspokojování vlastních potřeb, **impulzivní egoistické jednání** s nedostatkem zábran.
- b) **Prospěšný charakter** – jedinec internalizuje princip chovat se jako jiní, aby nedošlo k vyvolání odporu nebo odmítání od druhých lidí, a aby **o něm jiní dobře smýšleli**. Jde tu o formální ohled na mínění ostatních, pokud vnější kontrola chybí, může se jedinec **chovat i bez zábran**. Jako správné chápe jen to, **co odpovídá pravidlům**, nemá internalizovány abstraktní principy cti, odpovědnosti atd.
- c) **Konformní charakter** – internalizován princip chovat se tak, jak se chovají ostatní, aby nedošlo k sociálnímu odmítnutí od ostatních, avšak na rozdíl od předchozího typu je tu přítomno již **méně impulzivnosti, tedy více vnitřní kontroly a méně egoismu**, protože se uplatňuje ohled na ostatní, spíše ale jen z hlediska aby se neřeklo, a když se to ostatní nedozvědí.
- d) **Iracionálně vědomý charakter** – internalizovány abstraktní principy, například čestnosti, avšak svérázně pojaté a zakládající osobité pojetí správného a nesprávného na bázi emočního vztahu, je to tedy jakási slepá morálka, založená na **strnulé aplikaci abstraktních morálních principů**, bez

dostatečného zřetele k okolnostem a důsledkům. Reprezentuje psychický obraz charakteru osob, které internalizovaly a přijaly za své **vzorce chování svých rodičů**.

- e) **Racionálně altruistický charakter** – jedinec nemá strnulá iracionální morální schémata, ale je realisticky morální, tj. **jedná s ohledem na danou situaci**, a možné důsledky pro jiné, **zvažuje vždy hledisko sociálního dopadu svého jednání**, egoistické sklony ustupují do pozadí.

Peck a Havighurst navrhli **osobnostní vektory charakteru**:

1. **Morální stabilita** – způsobilost respektovat morální kodex bez zřetele k osobnímu uspokojení.
2. **Síla ega** – způsobilost přiměřeně (realisticky) vnímat, myslet, cítit a chtít, být emočně vyrovnaný a prostý konfliktů.
3. **Síla superega** – soulad chování s vlastními vnitřními morálními principy.
4. **Spontaneita** – tendence vyjadřovat v chování své city a snahy, netlumit jejich projevy.
5. **Přátelskost** – generalizovaný postoj přičylnosti k ostatním lidem.
6. **Komplex trestuhodnosti** – způsobilost pociťovat odpor a úzkost při vynoření se společensky dezaprobovaných (nemorálních) impulzů (představ, myšlenek, pocitů).

CLONINGEROVA TEORIE CHARAKTERU

V 90. letech 20. století **Robert Cloninger** zformuloval strukturální model pro výklad osobnosti jako celku. Mimo pojmu temperament, který vztahuje k dědičným, vývojově stabilním a emočně založeným rysům osobnosti, zavádí pojem **charakter**, jímž označuje **vědomou reflexi sebe a soudy o vlastní osobě** a s nimi spojené **volní chování**.

Cloninger rozlišuje **tři charakterové rysy**:

1. **Sebeřízení** – vlastní představa o sobě a s ní spojené seberegulační mechanismy, tradičně označované jako sebepojetí.
2. **Kooperativnost** – pojetí vztahů s druhými lidmi.
3. **Sebepřesažení** – představa o vlastní účasti ve světě jako celku.

KLASIFIKACE SILNÝCH STRÁNEK CHARAKTERU A CTNOSTÍ (VALUES IN ACTION):

Christopher Peterson a Martin Seligman rozdělili silné stránky charakteru do šesti kategorií, z nichž každá odpovídá jedné ze **základních ctností**, se kterými se autoři opakovaně **setkávali napříč různými kulturami a historickými epochami**.

1. **Moudrost a poznání** – kognitivní silné stránky, které provázejí **získávání a využívání vědomostí** – **tvořivost, zvědavost**, otevřenost myslí, **láska k učení, vhled** – pochopení souvislostí.
2. **Odvaha** – zahrnuje **uplatnění vlastní vůle k dosažení cíle** navzdory vnějšímu či vnitřnímu **odporu** – **statečnost, vytrvalost**, chovat se upřímně, přijímat **zodpovědnost** za vlastní pocity, nadšený a energický přístup, prožívat **život jako dobrodružství**.
3. **Lidskost** – interpersonální silné stránky, které zahrnují **navazování a udržování vztahů** – **láska, laskavost, sociální inteligence**.
4. **Spravedlnost** – **občanské silné stránky**, které jsou základem zdravého fungování komunity – **občanství**, jednat se všemi lidmi stejně **čestně a spravedlivě**, **povzbuzovat skupinu**, již je člověk členem k dosažení výkonových cílů, udržovat dobré vztahy ve skupině.
5. **Umírněnost** – silné stránky, které **chrání před neumírněností a nestřídmostí**, před neschopností **přijímat druhé i s jejich nedostatky**, dávat lidem druhou šanci, nebýt pomstychtivý – **pokora a skromnost**, obezřetnost, zbytečně **neriskovat, sebekontrola**, ovládat své touhy a emoce.
6. **Transcendence** – silné stránky, které **člověka propojují s univerzem** a vnášejí **do života smysl** – smysl pro krásu, umět ocenit vynikající výkony v různých oblastech života, být si **vědom dobrých věcí**, které se dějí a **být za ně vděčný**, naděje, optimismus, **mysl pro humor, spiritualita**, mít ucelenou představu o **vyšším účelu a smyslu světa**, znát své místo v řádu vesmíru.